

Володимир Скляр

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТА ЕТНОМОВНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ НЕ ПІДПОРЯДКОВАНИХ УКРАЇНІ ТЕРИТОРІЙ ДОНЕЦЬКОЇ ТА ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

На основі аналізу статистичних матеріалів встановлено чисельність та етномовну структуру населення окупованих територій окремо Донецької та Луганської областей, а також Донбасу у цілому. Проведено порівняльний аналіз етномовного складу населення окупованих та вільних від окупації теренів Донбасу. Доведено, що абсолютну більшість серед загальної кількості населення на не підконтрольних Україні територіях становили українці. Внаслідок того, що значна частина українців була асимільована за мовою (зросійщена), україномовне населення опинилося в меншості серед усього населення окупованих теренів Донбасу. Попри те, що росіяни залишалися в меншості серед усього

населення, на цих теренах кількісно домінувало російськомовне населення. Рівень мовної українізації російської етнічної меншини був мінімальним (менше 1%). Територіальне представництво етнічних меншин, окрім росіян, на не підконтрольних Україні територіях Донбасу було досить незначним, а переважна більшість із них виявилася зросійщеною за мовою.

Ключові слова: *Україна, Донбас, окуповані терени, чисельність та етномовний склад населення, українці, росіяни, етнічні меншини, крім росіян, україномовне та російськомовне населення.*

Volodymyr Sklyar. The number and ethnolinguistic structure of the not subordinate territory of Donetsk and Lugansk regions to Ukraine. *Based on statistical analysis of the number and ethnolinguistic structure of the occupied territories as separately Donetsk and Lugansk and as Donbass in general are determined. The comparative analysis of ethnolinguistic structure of the occupied and free from occupation territories of Donbass are made. It is proved that the absolute majority of the total population of the not controlled by Ukraine territory were Ukrainians. Due to the fact that considerable part of Ukrainians was assimilated by language (Russified), Ukrainian speaking population was in the minority among the all population of the occupied territories of Donbass. In spite of the Russians were a minority among the all population, on these territories by the number Russian-speaking population were dominated. The level of natural language Ukrainianization of Russian ethnic minority was minimal (less than 1%). Geographical representation of ethnic minorities except for Russians on territories outside of the control of the Donbass remained very low; the majority of them were Russified by language.*

Key words: *Ukraine, Donbass, the occupied territories, the number and ethnolinguistic structure of population, Ukrainians, Russians, ethnic minorities, except the Russians, Ukrainian speaking and Russian speaking population.*

У 2014 році Україна втратила територіальну цілісність унаслідок неоголошеної війни з боку Російської Федерації. Агресія Росії проти України (так звана гібридна війна) призвела до окупації Криму та частини Донбасу. За цих умов важливе на лише наукове, а й політико-правове значення мають дослідження чисельності та етномовного

складу населення окупованих українських земель, зокрема Донецької та Луганської областей. Найбільш повною репрезентативною джерельною базою для такого дослідження можуть слугувати матеріали Всеукраїнського перепису населення 2001 року, які містять дані про етномовний склад населення окремих міст обласного підпорядкування та районів Донеччини та Луганщини. За час від проведеного перепису до початку окупації України відбулися значні зміни (скорочення) в чисельності всього населення Донбасу. Ці зміни були спричинені депопуляційними та міграційними процесами. Ще істотніше зменшилася кількість населення окупованої частини Донецької та Луганської областей протягом 2014–2016 рр. унаслідок воєнних дій насамперед за рахунок біженців, а також тих, хто загинув.

Дослідженню нинішньої ситуації в Донбасі та його історії присвячений доробок науковців НАН України, зокрема Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса [1; 2; 3], Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи [4; 5; 6], Інституту історії України [7], Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського [8], а також Національного інституту стратегічних досліджень [9; 10]. Мають цінність також наукові студії з історії Донбасу, проведені Х. Куромією [11]. Попри цей фундаментальний науковий доробок потребує подальшого дослідження етномовний склад населення Донбасу, враховуючи його особливості в окремих міськрадах та районах Донеччини та Луганщини на не підконтрольних Україні теренах.

Територія та загальна кількість населення. Донецька область. Серед 28 міст обласного підпорядкування окупованими є 13: Донецьк, Макіївка, Горлівка, Єнакієве, Харцизьк, Торез (Чистякове), Сніжне, Шахтарськ, Дебальцеве, Ясинувата, Кіровське (Хрестинівка), Докучаївськ, Жданівка. Поміж 18 районів області повністю чи частково окуповані 9, з них 3 – повністю: Шахтарський, Амвросіївський, Старобешівський; 2 – майже повністю: Новоазовський, Тельманівський (Бойківський); 4 – частково: Ясинуватський, Артемівський (Бахмутський), Волноваський, Мар'їнський. У цих міськрадах та районах за переписом 2001 року мешкало 2 696 732 особи, що становило 55,88% всього населення області (з 4 825 563). Українська влада контролює 15 міст обласного

підпорядкування та 9 районів повністю та ще частково територію 6 районів, де зосереджувалося 2 128 831 осіб, що становило 44,12% загальної кількості населення Донеччини [12]. Тобто, переважна більшість усього населення Донецької області опинилася на окупованих теренах. Варто зазначити, що навесні 2014 року підконтрольними Україні залишалися лише 5 західних та південно-західних районів області.

Луганська область. Поміж 14 міст обласного підпорядкування окупованими є аж 11: Луганськ, окрім міста Щастя, підпорядкованого Луганській міськраді, Красний Луч (Хрустальний), Алчевськ, Краснодон (Сорокине), Свердловськ (Довжанськ), Стаханов (Кадіївка), Ровеньки, Антрацит, Брянка, Кіровськ (Голубівка) та Первомайськ (частина території Первомайської міськради залишилися під контролем української влади). Серед 18 районів області повністю або частково окупованими є 8, з них 5 – повністю: Лутугинський, Свердловський (Довжанський), Краснодонський (Сорокинський), Антрацитівський, Перевальський; 2 – майже повністю: Слов'яносербський та Попаснянський та 1 – частково: Станично-Луганський. Разом у всіх окупованих міськрадах та районах – 1 724 869 осіб, що становило 67,90% загальної кількості населення Луганщини (з 2 540 191 особи) [12]. Тобто, дві третини всього населення Луганської області опинилися на окупованих теренах. Вільними від окупації повністю залишилися 10 північних районів області, а також 3 райони частково. Неокупованими є лише 3 міста обласного підпорядкування Луганщини: Лисичанськ, Северодонецьк, Рубіжне, хоча і ці міста в травні–липні 2014 року не контролювалися українською владою. На підпорядкованих Україні теренах області зосереджувалося лише 815 322 особи, що становило 32,10% загальної кількості населення Луганщини.

Донбас. У цілому із 42 міст обласного підпорядкування Донбасу окупованими є 24, у тому числі й обидва обласні центри. Із 36 районів повністю чи частково окуповані 17. На окупованих теренах Донбасу мешкало 4 421 601 особа, що становило 60,03% загальної кількості населення цих двох областей (із 7 365 754 осіб). На неокупованій території Донбасу зосереджувалося лише 2 944 153 осіб (39,97%) [12].

Отже, переважна більшість усього населення Донбасу залишилася на не підконтрольних Україні територіях.

Крим. Повністю окуповані також АР Крим та Севастополь (12 міст обласного підпорядкування та 14 районів). Загальна кількість населення Криму – 2 401,0 тис. осіб, у тому числі: АР Крим – 2 024,0 тис. осіб, Севастополь – 377,0 тис. осіб [14].

Тимчасово окуповані території України. У цілому в окупованій частині Донбасу та Криму в 2001 році мешкало 6 922,6 тис. осіб, що становило **14,3%** загальної кількості населення України – 48 240,9 тис. осіб. Із 490 районів України окупованим частково чи повністю є **31** район (**6,3%** загальної кількості районів). Із 177 міст обласного підпорядкування окупованими є **36** міст (**20%** загальної їхньої кількості). Тобто, нині окупованими в Україні є **67** адміністративно-територіальних утворень [14].

Загальна площа України – 603,7 тис. кв. км, Крим – 27,1 тис. кв. км. Сукупна площа Донецької та Луганської областей – 53,2 тис. кв. км, з них близько 18 тис. кв. км – окуповані терени. У цілому під російською окупацією в Криму та Донбасі опинилася територія площею **45 тис. кв. км**, що становить **7,5%** території України, що майже удвічі менше, ніж частка населення цих теренів серед усього населення України – **14,3%**. Такі відмінності спричинено тим, що окуповані частини Донеччини та Луганщини належать до найбільш урбанізованих теренів України. Зокрема, серед загальної кількості населення Донецької області частка міського населення досягала 90,05%, а серед усього населення Луганської області – 85,96% [14].

Величезними є територіальні та демографічні втрати України внаслідок агресії з боку Росії. Площа тимчасово окупованих територій України є навіть більшою, ніж площа Швейцарії (41,3 тис. кв. км), Нідерландів (41,5 тис. кв. км) або Данії (43,1 тис. кв. км). А за кількістю населення, яке опинилося на окупованих землях України (6,9 млн осіб) наближається до Болгарії (7,2 млн осіб) чи Швейцарії (7,6 млн осіб). До того ж, кількість населення на окупованих землях була фактично такою самою, як і у п'яти західних областях України разом взятих: Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській та Рівненській [14].

Етнічний склад населення. Українці. Досить істотно відрізнявся також і етнічний склад населення окупованих та вільних від окупації територій Донбасу. Зокрема, на окупованих землях регіону рівень частки українців становив 50,73% (2 243 011 осіб із 4 421 601 особи), а на підконтрольних Україні теренах цей рівень був помітно вищим – 67,03% (1 973 514 осіб із 2 944 153 осіб). Тобто, якщо на окупованих територіях Донбасу українці ледве перевищували половину всього населення, то на вільних від окупації землях вони становили дві третини. Серед загальної кількості населення Донбасу рівень частки українців досягав 57,24% (4 216 525 осіб із 7 365 754 осіб) [12].

Переважна більшість українців Донбасу мешкала на окупованих теренах – 53,20% (2 243 011 осіб із 4 216 525 осіб). Однак рівень зосередження всього населення на окупованих землях був помітно вищим – 60,03%. І, навпаки, рівень зосередження українців на підконтрольних Україні теренах Донбасу був більшим, ніж усього населення, відповідно, 46,80% та 39,97% [12].

Значні відмінності у рівні частки українців серед усього населення на окупованих та неокупованих теренах спостерігалися також і в Донецькій та Луганській областях. Зокрема, на окупованих територіях Донеччини серед усього населення рівень частки українців становив 50,18% (1 353 252 особи із 2 696 732 осіб), а на підконтрольних Україні теренах області цей рівень залишався значно вищим – 65,34% (1 390 897 осіб із 2 128 831 особи), тобто майже дві третини. Досить значним залишався рівень частки українців серед усього населення в північних районах Донеччини. Зокрема, серед усього населення Олександрівського району частка українців досягала 91,86% (21 162 особи із 23 036 осіб). Серед загальної кількості населення Донецької області рівень частки українців становив 56,87% (2 744 149 осіб із 4 825 563 осіб) [12].

Ще більш істотно відрізнявся рівень частки українців серед усього населення окупованих та неокупованих теренів Луганщини, відповідно, 51,58% (889 759 осіб із 1 724 869 осіб) та 71,46% (582 617 осіб із 815 322 осіб). Неокуповані північні райони Луганської області належать до історичної Слобожанщини, де зберігається домінування за чисельністю українців. Зокрема, серед усього населення у прикордонних з Росією Марківському та Новопсковському

районах частка українців досягала, відповідно, 93,02% (17 661 особа із 18 987 осіб) та 92,22% (35 820 осіб із 38 299 осіб). Серед загальної кількості населення Луганської області цей рівень становив 57,96% (1 472 376 осіб із 2 540 191 особи) [12].

Досить помітно відрізнявся також і рівень зосередження українців на окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Зокрема, на відміну від Луганщини, де переважна більшість українців мешкали на окупованих теренах – 60,43% (889 759 осіб із 1 472 376 осіб), на Донеччині на окупованих землях зосереджувалася меншість українців – 49,31% (1 353 252 особи із 2 744 149 осіб). При цьому, за рівнем скупчення на окупованих територіях обох цих областей українці помітно поступалися всьому населенню, у Донеччині, відповідно, 49,31% та 55,88% і Луганщині, відповідно, 60,43% та 67,90%. І, навпаки, рівень зосередження українців на підконтрольних Україні теренах залишався істотно вищим, ніж усього населення, як у Донецькій – 50,69% та 44,12%, так і Луганській областях – 39,57% та 32,10% [12].

Отже, українці становили абсолютну більшість серед загальної кількості населення як окупованих, так і неокупованих теренах Донбасу. До того ж, переважна більшість українців Донбасу опинилася на окупованих землях. Проте за рівнем зосередження на окупованих теренах українці поступалися всьому населенню.

Росіяни. Найбільшою за чисельністю поміж етнічних меншин як у Донбасі, так і в Україні у цілому залишаються росіяни. Донбас є головним осередком територіального розміщення росіян в Україні. Кількість росіян у Донбасі майже вдвічі більша, ніж у Криму, відповідно, 2 836 224 особи та 1 426 785 осіб. Більше половини всіх росіян України зосереджувалися у Донбасі та в Криму – 51,15% (4 263 009 осіб із 8 334 141 особи) [14].

Переважна більшість росіян Донбасу, як, до речі, і Криму, є мігрантами та їхніми нащадками у першому поколінні. Однак рівень їхньої частки серед загальної кількості населення досить помітно відрізнявся на окупованих та вільних від окупації теренах Донбасу. Зокрема, на окупованих територіях рівень частки росіян серед усього населення виявився істотно вищим, ніж на підконтрольних Україні теренах, відповідно, 44,99% (1 517 141 особи із 4 421 601 особи) та 28,77% (847 155 осіб із 2 944 153 осіб).

Попри ці відмінності росіяни залишалися в меншості серед загальної кількості населення як на окупованих територіях, так і на вільних від окупації теренах Донбасу. У цілому ж, серед усього населення Донбасу рівень частки росіян становив 38,51% (2 836 224 особи із 7 365 754 осіб) [12].

Абсолютна більшість росіян Донбасу зосереджувалася на окупованих землях – 70,13% (1 989 069 осіб із 2 836 224 осіб). При цьому, рівень зосередження всього населення на окупованих територіях, а особливо українців, був помітно нижчим, відповідно, 60,03% та 53,20%. І, навпаки, рівень зосередження росіян на підконтрольних Україні теренах Донбасу був істотно меншим (29,87%), ніж усього населення та українців, відповідно, 39,97% та 46,80% [12].

Значні відмінності у рівні частки росіян серед загальної кількості населення на окупованих та неокупованих територіях спостерігалися також і в Донецькій та Луганській областях. Зокрема, на окупованих теренах Донеччини серед усього населення рівень частки росіян досягав 45,02% (1 214 112 осіб із 2 696 732 осіб), а на підконтрольних Україні територіях області цей рівень залишався значно нижчим – 29,61% (630 287 осіб із 2 128 831 особи). У цілому серед усього населення Донецької області рівень частки росіян становив 38,22% (1 844 399 осіб із 4 825 563 осіб). Такі ж відмінності спостерігалися і в рівні частки росіян серед усього населення окупованих та неокупованих теренах Луганщини, відповідно, 44,93% (774 957 осіб із 1 724 869 осіб) та 26,60% (216 868 осіб із 815 322 осіб). Серед загальної кількості населення Луганської області цей рівень становив 39,05% (991 825 осіб із 2 540 191 особи) [12].

Досить помітно відрізнявся також і рівень зосередження росіян на окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Абсолютна більшість росіян Донеччини та Луганщини зосереджувалися на окупованих теренах, відповідно, 65,83% (1 214 112 осіб із 1 844 399 осіб) та 78,13% (774 957 осіб із 991 825 осіб). Тобто, дві третини загальної кількості росіян Донецької області і більше трьох четвертин загальної численності росіян Луганської області опинилися на території не підконтрольній Україні. При цьому, рівень зосередження всього населення на окупованих землях, а особливо українців, залишався помітно нижчим як у Донеччині,

відповідно, 55,88% та 49,31%, так і в Луганщині, відповідно, 67,90% та 60,43%. Однак рівень зосередження росіян на підконтрольних Україні теренах у Донецькій області залишався значно меншим (34,17%), ніж усього населення (44,12%) та українців (50,69%), у Луганській області, відповідно, 21,87%, 32,10% та 39,57% [12].

Отже, росіяни залишалися в меншості серед загальної кількості населення як окупованих, так і неокупованих теренах Донбасу. При цьому, абсолютна більшість росіян Донбасу мешкала на окупованих землях. До того ж, за рівнем зосередження на окупованих теренах Донецької та Луганської областей росіяни значно переважали все населення, а особливо українців.

Етнічні меншини, крім росіян. Попри стереотипи радянської пропаганди, кількість етнічних меншин, окрім росіян, у Донбасі, як і рівень їхньої частки серед усього населення залишалися досить незначними. На теренах Донбасу, насамперед в урбаністичному середовищі, дисперсно розселені білоруси (65 тис. осіб), татари (27 тис. осіб), вірмени (22 тис. осіб), євреї (11 тис. осіб), азербайджанці (11 тис. осіб), грузини (10 тис. осіб), молдовани (10 тис. осіб) [14]. І лише греки (ромеї та уруми) зберігали малокомпактний тип розселення у південних районах та в Маріупольській міськраді Донеччини. Переважна більшість етнічних меншин, окрім росіян, за винятком греків та євреїв, складалися з мігрантів радянських часів, а серед вірмен, азербайджанців та грузинів переважали мігранти двох останніх десятиліть.

Варто зазначити, що рівень частки етнічних меншин, окрім росіян, усього населення на окупованих, як і на підконтрольних Україні теренах, фактично не відрізнявся і залишався доволі незначним, відповідно, 4,28% (189 341 особа із 4 421 601 особи) та 4,20% (123 664 особи із 2 944 153 осіб). Таким самим був і рівень частки етнічних меншин, окрім росіян, серед загальної кількості населення Донбасу – 4,25% (313 005 осіб із 7 365 754 осіб) [12].

Абсолютна більшість етнічних меншин, окрім росіян, Донбасу зосереджувалася на окупованих землях – 60,49% (189 341 особа із 2 836 224 осіб). Рівень зосередження етнічних меншин, окрім росіян, на окупованих землях був фактично таким самим, як і всього населення (60,03%), але нижчим, ніж рівень зосередження росіян (70,13%), та вищим, ніж рівень зосередження українців (53,20%).

І, навпаки, рівень зосередження етнічних меншин, окрім росіян (39,51%), на підконтрольних Україні територіях Донбасу залишався помітно меншим, ніж українців (46,80%), але вищим, ніж росіян (29,87%), та не відрізнявся від рівня зосередження всього населення (39,97%) [12].

Досить незначні відмінності у рівні частки етнічних меншин, окрім росіян, серед усього населення як на окупованих, так і на неокупованих теренах спостерігалися в Донецькій області, відповідно, 4,80% (129 368 осіб із 2 696 732 осіб) та 5,06% (107 647 осіб із 2 128 831 особи). У цілому серед усього населення Донеччини рівень частки етнічних меншин, окрім росіян, становив 4,80% (237 015 осіб із 4 825 563 осіб) [12].

Однак рівень частки етнічних меншин, окрім росіян, серед усього населення окупованих територій Луганщини залишався дещо вищим, ніж на неокупованих теренах області, відповідно, 3,48% (59 973 особи із 1 724 869 осіб) та 1,96% (16 017 осіб із 815 322 осіб). Серед загальної кількості населення Луганщини цей рівень становив 2,99% (75 990 осіб із 2 540 191 особи) [12].

Досить помітно відрізнявся також і рівень зосередження етнічних меншин, окрім росіян, на окупованих теренах Донецької та Луганської областей. Однак абсолютна їхня більшість як у Донеччині, так і Луганщині зосереджувалася на окупованих територіях, відповідно, 54,58% (129 368 осіб із 1 844 399 осіб) та 78,92% (774 957 осіб із 991 825 осіб) [12].

При цьому, рівень зосередження етнічних меншин, окрім росіян, на окупованих землях Донеччини (54,58%) залишався дещо нижчим, ніж усього населення (55,88%), а особливо росіян (65,83%), але був помітно вищим, ніж рівень зосередження українців (49,31%). Рівень зосередження етнічних меншин, окрім росіян, на окупованих теренах Луганщини був найвищим (78,92%), порівняно з росіянами (78,13%), усім населенням (67,90%) та українцями (60,43%). Проте рівень зосередження етнічних меншин, окрім росіян (45,42%), на підконтрольних Україні теренах у Донецькій області був нижчим, ніж українців (50,69%), але вищим, ніж росіян (34,17%) та усього населення (44,12%). На окупованих територіях Луганської області, рівень зосередження етнічних меншин, окрім росіян (21,08%), залишався фактично таким самим, як і росіян (21,87%), але помітно нижчим, ніж

усього населення (32,10%), та майже вдвічі меншим, ніж українців (39,57%) [12].

Отже, рівень частки етнічних меншин, окрім росіян, був досить незначним серед загальної кількості населення як окупованих, так і неокупованих теренах Донбасу. При цьому, абсолютна більшість етнічних меншин, окрім росіян, Донбасу мешкала на окупованих територіях. До того ж, за рівнем зосередження на окупованих теренах етнічні меншини, крім росіян, переважали українців, але поступалися росіянам і був фактично таким самим, як і рівень зосередження всього населення.

Мовна структура населення. Україномовне населення. Значні відмінності спостерігалися у мовній структурі населення окупованих та неокупованих теренів Донбасу. Зокрема, рівень частки україномовного населення серед загальної кількості населення окупованих територіях залишався більше ніж удвічі нижчим, ніж на підконтрольних Україні землях Донбасу, відповідно, 16,98% (750 568 осіб із 4 421 601 особи) та 39,91% (1 174 919 осіб із 2 944 153 осіб). Проте на окупованих теренах регіону рівень частки україномовного населення серед усього населення був утричі нижчим (16,98%), ніж українців – 50,73% (2 243 011 осіб із 4 421 601 особи). На підконтрольних Україні теренах серед загальної кількості населення україномовне населення менше, ніж удвічі (39,91%), поступалося українцям – 67,03% (1 973 514 осіб із 2 944 153 осіб). У цілому ж серед загальної кількості населення Донбасу рівень частки україномовного населення досягав лише 26,14% (1 925 487 осіб із 7 365 754 осіб), а рівень частки українців виявився більше ніж удвічі вищим – 57,24% (4 216 525 осіб) [12]. Тобто, якщо українці становили абсолютну більшість серед усього населення як окупованих, так і вільних від окупації територіях Донбасу, то україномовне населення залишалося в меншості.

Такі істотні відмінності в чисельності та в рівні частки україномовного населення та українців серед усього населення Донбасу були спричинені інерційним впливом етномовних процесів доби бездержавності. Українці опинилися в становищі підпорядкованої етнічної більшості, а доміантний статус посідала російська етнічна меншина. Тому значна частина українців виявилася зросійщеною за мовою, а рівень мовної

українізації етнічних меншин, а особливо росіян, залишався досить незначним.

На відміну від усього населення та українців Донбасу, переважна більшість яких мешкала на окупованих теренах, відповідно, 60,03% та 53,20%, під окупацією опинилася меншість україномовного населення регіону – 38,98% (750 568 осіб із 1 925 487 осіб). І, навпаки, рівень зосередження україномовного населення на підконтрольних Україні теренах Донбасу був значно більшим – 61,02 % (1 174 919 осіб), ніж українців та усього населення, відповідно, 46,80% та 39,97% [12].

Значні відмінності у рівні частки україномовного населення серед загальної кількості населення на окупованих та не окупованих теренах спостерігалися також і в Донецькій та Луганській областях. Зокрема, на окупованих територіях Донеччини серед усього населення рівень частки україномовного населення становив лише 15,77% (425 359 осіб із 2 696 732 осіб), а на підконтрольних Україні теренах області цей рівень залишався більше ніж удвічі вищим – 34,65% (737 726 осіб із 2 128 831 особи). Серед загальної кількості населення Донецької області рівень частки україномовного населення становив 24,10% (1 163 085 осіб із 4 825 563 осіб). Тобто, україномовне населення залишалося в меншості як на окупованих, так і неокупованих теренах Донеччини. При цьому, на вільних від окупації територіях Донецької області кожен третій належав до україномовного населення, а на окупованих землях – лише кожен шостий. І це при тому, що українці становили абсолютну більшість як на окупованих територіях Донеччини, так і на підконтрольних Україні теренах області, відповідно, 50,18% (1 353 252 особи із 2 696 732 осіб) та 65,34% (1 390 897 осіб із 2 128 831 особи), а серед загальної кількості населення Донецької області частка українців досягала 56,87% (2 744 149 осіб із 4 825 563 осіб) [12].

Ще більш істотно відрізнявся рівень частки україномовного населення серед загальної кількості населення окупованих та неокупованих теренів Луганщини. Зокрема, якщо на окупованих землях області україномовне населення опинилося в меншості – 18,85% (325 209 осіб із 1 724 869 осіб), то на вільних від окупації землях воно становило абсолютну більшість – 53,62% (437 193 особи із 815 322 осіб). Серед загальної кількості населення Луганської

області рівень частки україномовного населення становив 30,01% (762 402 особи із 2 540 191 особи). При цьому українці були в абсолютній більшості як серед усього населення окупованих та неокупованих теренів Луганщини, відповідно, 51,58% (889 759 осіб із 1 724 869 осіб) та 71,46% (582 617 осіб із 815 322 осіб), так і серед загальної кількості населення області – 57,96% (1 472 376 осіб із 2 540 191 особи) [12].

Дещо відрізнявся також і рівень зосередження україномовного населення на окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Хоча, на окупованих теренах обох цих областей зосереджувалася меншість усього україномовного населення, відповідно, 36,57% (425 359 осіб із 1 163 085 осіб) та 42,66% (325 209 осіб із 762 402 осіб). До того ж, на відміну від Луганщини, де переважна більшість українців мешкала на окупованих теренах – 60,43% (889 759 осіб із 1 472 376 осіб), на Донеччині на окупованих землях розселена меншість українців – 49,31% (1 353 252 особи із 2 744 149 осіб) [12].

Україномовне населення Донбасу як окупованих, так і вільних від окупації територіях складалося майже виключно з україномовних українців, відповідно, 96,49% (724 207 осіб із 750 568 осіб) та 97,71% (1 148 050 осіб із 1 174 919 осіб). Частка росіян серед україномовного населення, як і їхня чисельність, залишалися досить незначними, відповідно, 2,59% (19 475 осіб) та 1,86% (21 841 особа). Ще меншим був рівень та чисельність україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 0,92% (6 886 осіб) та 0,43% (5 028 осіб). У цілому україномовне населення Донбасу (1 925 487 осіб) складалося переважно з україномовних українців – 97,24% (1 872 257 осіб) і лише частково з україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян, відповідно, 2,14% (41 316 осіб) та 0,62% (11 914 осіб) [12; 13].

Отже, україномовне населення становило меншість серед загальної кількості населення як на окупованих, так і неокупованих теренах Донбасу, попри домінування українців за чисельністю. До того ж, переважна більшість україномовного населення Донбасу опинилася на вільних від окупації землях. За рівнем зосередження на окупованих теренах україномовне населення помітно поступалося українцям та всьому населенню. Україномовне населення складалося

переважно лише з україномовних українців, а рівень частки україномовних росіян та україномовних етнічних меншин, окрім росіян був досить незначним.

Російськомовне населення. Донбас залишається головним осередком територіального розміщення в Україні як росіян, так і російськомовного населення. Проте спостерігалися досить значні відмінності у мовній структурі населення окупованих та неокупованих теренів Донбасу саме за рахунок російськомовного населення. Так, рівень частки російськомовного населення серед загальної кількості населення на окупованих територіях залишався значно вищим, ніж на підконтрольних Україні землях Донбасу, відповідно, 81,97% (3 624 367 осіб із 4 421 601 особи) та 59,09% (1 739 683 осіб із 2 944 153 осіб) [12]. Тобто, чотири із п'яти мешканців окупованих теренів Донбасу були російськомовними.

До того ж, на окупованих теренах регіону рівень частки російськомовного населення серед усього населення був майже удвічі вищим (81,97%), ніж росіян – 44,99% (1 989 069 осіб із 4 421 601 особи). На підконтрольних Україні теренах серед загальної кількості населення російськомовне населення більше ніж удвічі (59,09%) переважало росіян – 28,77% (1 973 514 осіб із 2 944 153 осіб). Серед загальної кількості населення Донбасу рівень частки російськомовного населення досягав 72,82% (5 364 050 осіб із 7 365 754 осіб), а рівень частки росіян виявився майже удвічі нижчим – 38,51% (2 339 646 осіб) [12]. Незважаючи на те, що росіяни залишалися в меншості серед усього населення як на окупованих, так і на вільних від окупації територіях Донбасу, російськомовне населення становило абсолютну більшість.

На відміну від україномовного населення, переважна більшість російськомовного населення зосереджувалася на окупованих теренах, відповідно, 38,98% (750 568 осіб із 1 925 487 осіб) та 67,57% (3 624 367 осіб із 5 364 050 осіб). І, навпаки, рівень зосередження російськомовного населення на підконтрольних Україні теренах Донбасу був значно нижчим, ніж україномовного населення, відповідно, 32,43% (1 739 683 особи) та 61,02% (1 174 919 осіб) [12]. Тобто, дві третини російськомовного населення Донбасу опинилося на окупованих теренах.

Спостерігалися досить помітні відмінності у рівні частки російськомовного населення серед загальної кількості населення на окупованих та неокупованих теренах у Донецькій та Луганській областях. Зокрема, на окупованих територіях Донеччини серед усього населення рівень частки російськомовного населення досягав 83,31% (2 246 559 осіб із 2 696 732 осіб), а на підконтрольних Україні теренах області цей рівень залишався помітно нижчим – 64,30% (1 368 902 осіб із 2 128 831 особи). Серед загальної кількості населення Донецької області рівень частки російськомовного населення досягав 74,92% (3 615 461 особа із 4 825 563 осіб). Тобто, російськомовне населення становило абсолютну більшість серед усього населення як на окупованих, так і неокупованих теренах Донеччини. І це при тому, що росіяни залишалися в меншості як на окупованих територіях Донеччини, так і на підконтрольних Україні теренах області, відповідно, 45,02% (1 214 112 особи із 2 696 732 осіб) та 29,61% (630 287 осіб із 2 128 831 особи), а серед загальної кількості населення Донецької області рівень частки росіян становив 38,22% (1 844 201 особа із 4 825 563 осіб) [12].

Ще більш істотно відрізнявся рівень частки російськомовного населення серед загальної кількості населення окупованих та неокупованих теренів Луганщини. Зокрема, якщо на окупованих землях області російськомовне населення становило абсолютну більшість – 79,88% (1 377 808 осіб із 1 724 869 осіб), то на вільних від окупації територіях воно опинилося в меншості – 45,48% (379 781 особа із 815 322 осіб). Серед загальної кількості населення Луганської області рівень частки російськомовного населення становив 68,84% (1 368 902 особи із 2 540 191 особи). При цьому, росіяни залишалися в меншості як серед усього населення окупованих та не окупованих теренів Луганщини, відповідно, 44,93% (774 957 осіб із 1 724 869 осіб) та 26,60% (216 868 осіб із 815 322 осіб), так і серед загальної кількості населення області – 39,05% (991 825 осіб із 2 540 191 особи) [12].

Дещо відрізнявся також і рівень зосередження російськомовного населення на окупованих територіях Донецької та Луганської областей. Проте на окупованих теренах обох цих областей зосереджувалася переважна більшість усього російськомовного населення, відповідно,

62,14% (2 246 559 осіб із 3 615 461 осіб) та 78,80% (1 377 808 осіб із 1 748 589 осіб). При цьому, на окупованих теренах Донеччини та Луганщини зосереджувалася меншість україномовного населення цих областей, відповідно, 36,57% та 42,66% [12]. Тобто, спостерігалися досить істотні відмінності у рівні зосередження російськомовного та україномовного населення на окупованих теренах Донецької та Луганської областей.

Етнічна структура російськомовного населення Донбасу мала досить істотні відмінності на окупованих та вільних від окупації територіях. Зокрема, якщо на окупованих землях абсолютну більшість серед російськомовного населення становили російськомовні росіяни – 54,29% (1 967 751 особа із 3 624 367 осіб), то на неокупованих теренах – лише відносно більшість – 47,37% (824 040 осіб із 1 739 683 осіб). Досить значними були рівень частки і чисельність російськомовних українців, відповідно, 41,86% (1 517 141 особа) та 47,28% (822 505 осіб). Варто підкреслити, що за чисельністю на підконтрольних Україні теренах Донбасу зросійщені за мовою українці лише дещо поступалися російськомовним росіянам, відповідно, 822 505 осіб та 824 040 осіб. Досить помітним були також і рівень частки та чисельність російськомовних етнічних меншин, окрім росіян, серед російськомовного населення на окупованих та не окупованих територіях Донбасу, відповідно, 3,85% (139 475 осіб) та 5,25% (93 138 осіб). У цілому російськомовне населення Донбасу (5 364 050 осіб) мало такий склад: російськомовні росіяни – 52,04% (2 791 791 особа), російськомовні українці – 43,62% (2 339 646 осіб) та російськомовні етнічні меншини, окрім росіян – 4,34% (232 613 осіб) [12; 13].

Отже, російськомовне населення становило абсолютну більшість серед загальної кількості населення як на окупованих, так і неокупованих теренах Донбасу, попри те, що росіяни залишалися в меншості. До того ж, переважна більшість російськомовного населення Донбасу опинилася на окупованих землях. За рівнем зосередження на цих теренах російськомовне населення значно переважало україномовне населення. На відміну від україномовного населення, яке складалося переважно лише з україномовних українців, серед російськомовного населення Донбасу російськомовні росіяни становили лише дещо більше половини,

досить значним (більше 40%) залишався рівень частки російськомовних українців.

Мовна структура українців. Досить істотно відрізнялася мовна структура українців на окупованих та підконтрольних Україні територіях Донбасу. Зокрема, виявилось, що на окупованих землях регіону серед українців переважали асимільовані (зросійщені) за мовою – 67,64% (1 517 141 особа із 2 243 011 осіб). Тобто, дві третини серед українців на не підконтрольних Україні територіях Донбасу були російськомовними. Україномовних серед українців на окупованих теренах було менше третини – 32,29% (724 207 осіб). Навпаки, на вільних від окупації територіях Донбасу серед українців переважали україномовні – 58,17% (1 148 050 осіб із 1 973 514 осіб). Однак і на цих землях доволі високим залишався рівень мовного зросійщення українців – 41,68% (822 505 осіб). У цілому серед українців Донбасу (4 216 525 осіб) рівень частки україномовних був меншим, ніж рівень частки російськомовних, відповідно, 44,40% (1 872 257 осіб) та 55,49% (2 339 646 осіб) [12].

Варто зазначити, що переважна більшість російськомовних українців Донбасу зосереджувалася на окупованих теренах – 64,84% (1 517 141 особа із 2 339 646 осіб). І, навпаки, на цих територіях мешкала меншість україномовних українців регіону – 38,68% (724 207 осіб із 1 872 257 осіб). На вільних від окупації територіях Донбасу мешкала переважна більшість україномовних українців – 61,32% (1 148 050 осіб), але меншість російськомовних українців – 35,15% (822 505 осіб) [12].

Отже, серед українців Донбасу на окупованих теренах переважали зросійщені за мовою, а на підконтрольних територіях серед них становили україномовні. До того ж, переважна більшість російськомовних українців Донбасу зосереджувалася на не підконтрольних Україні теренах, а абсолютна більшість україномовних українців мешкали на вільних від окупації землях.

Мовна структура росіян. Дещо відрізнялася мовна структура росіян на окупованих та неокупованих територіях Донбасу. Однак абсолютну більшість серед росіян становили російськомовні росіяни, відповідно, 98,43% (1 967 751 осіб із 1 989 069 осіб) та 97,27% (824 040 осіб із 847 155 осіб). Серед росіян Донбасу не набули поширення процеси мовної асиміляції, хоча вони і за лишилися в

меншості серед усього населення і за чисельністю поступалися українцям. Тому рівень частки серед них україномовних, як і їхня чисельність, залишалися досить незначними, відповідно, на окупованих землях – лише 0,98% (19 475 осіб), а на вільних від окупації теренах – 2,58% (21 841 особа). У цілому серед росіян Донбасу (2 836 224 особи) рівень частки україномовних становив лише 1,46% (41 316 осіб), а рівень частки російськомовних – 98,43% (2 791 791 особа) [12].

До того ж, переважна більшість російськомовних росіян Донбасу зосереджувалася на окупованих землях – 70,48% (1 967 751 особа із 2 791 791 особи). Однак на цих теренах мешкала меншість україномовних росіян регіону – 47,14% (19 475 осіб із 41 316 осіб). І, навпаки, переважна більшість україномовних росіян Донбасу зосереджувалася на вільних від окупації територіях Донбасу – 52,86% (21 841 особа), але меншість російськомовних росіян – 29,52% (824 040 осіб) [12].

Отже, абсолютну більшість серед росіян як на окупованих, так і на неокупованих теренах Донбасу становили російськомовні, а рівень частки україномовних серед них залишався мінімальним. Переважна більшість російськомовних росіян Донбасу зосереджувалася на не підконтрольних Україні землях, а більшість україномовних росіян опинилася на вільних від окупації територіях.

Мовна структура етнічних меншин, окрім росіян. Незначні відмінності мала також і мовна структура етнічних меншин, окрім росіян, на окупованих та неокупованих теренах Донбасу. У середовищі цих меншин масового поширення набули процеси мовної асиміляції, але не у формі українізації, а в формі зросійщення. Тому абсолютну більшість серед етнічних меншин, окрім росіян, становили російськомовні як на окупованих, та і на вільних від окупації землях Донбасу, відповідно, 73,66% (139 475 осіб із 189 341 особи) та 75,32% (93 138 осіб із 123 664 осіб). Рівень частки україномовних серед етнічних меншин, окрім росіян, хоча й залишався досить незначним, але був помітно вищим, ніж серед росіян. Зокрема, на окупованих теренах цей рівень становив 3,64% (6 886 осіб із 189 341 особи), а на неокупованих – 4,07% (5 028 осіб із 123 664 осіб). Лише кожен шостий представник етнічних меншин,

окрім росіян, як на окупованих, так і вільних від окупації територіях Донбасу не був асимільованим за мовою, відповідно, 15,53% (29 400 осіб із 189 341 особи) та 15,32% (18 940 осіб із 123 664 осіб). У цілому серед етнічних меншин, окрім росіян Донбасу (313 005 осіб), рівень частки україномовних становив 3,81% (11 914 осіб), не асимільованих за мовою – 15,44% (48 340 осіб), а рівень частки російськомовних залишався найвищим – 74,32% (232 613 осіб) [12].

Переважна більшість етнічних меншин, окрім росіян, Донбасу зосереджувалася на окупованих землях: україномовні – 57,80% (6 886 осіб із 11 914 осіб), не асимільовані за мовою – 60,82% (29 400 осіб із 48 340 осіб), російськомовні – 59,96% (139 475 осіб із 232 613 осіб). На підконтрольних Україні теренах Донбасу мешкала меншість усіх етнічних меншин, окрім росіян: україномовних – 42,20% (5 028 осіб), не асимільованих за мовою – 39,18% (18 940 осіб) та російськомовних – 40,04% (93 138 осіб) [12].

Отже, етнічних меншин, окрім росіян, у Донбасі як на окупованих, так і на неокупованих територіях домінували зросійщені за мовою. Рівень частки не асимільованих за мовою серед них залишався досить незначним, ще нижчим був рівень частки україномовних. Хоча рівень мовної українізації етнічних меншин, окрім росіян, залишався помітно вищим, ніж росіян. Переважна більшість етнічних меншин, окрім росіян, як не асимільованих за мовою, так і україномовних та російськомовних, зосереджувалася на не підконтрольних Україні теренах Донбасу.

Висновки. Унаслідок агресії Росії під чужинецькою окупацією опинилися значна частина території України та її населення. Це величезні втрати території України (7,5%, 45 тис. кв. км) та її демографічного потенціалу (14,3%, або 6,9 млн осіб). Під окупацією повністю чи частково опинилося населення 36 міст обласного підпорядкування та 31 району. Досить багато мешканців Криму, а особливо Донбасу, стали біженцями. На Донбасі і далі гинуть українські військові та цивільне населення від збройних атак терористичних угруповань. Тому кількість населення на окупованих теренах нині значно менша, ніж до початку гібридної війни.

Спостерігаються досить істотні відмінності в етнічному складі та мовній структурі населення окупованих теренів та вільних від окупації територій Донбасу. Варто підкреслити, що переважну більшість серед усього населення на окупованих землях становили українці. Внаслідок того, що більшість українців на не підконтрольних Україні теренах Донбасу зросійщені за мовою, україномовне населення опинилося в меншості серед усього населення. Незважаючи на те, що росіяни залишалися в меншості, російськомовне населення домінувало за чисельністю на цих територіях. Рівень мовної українізації росіян був мінімальним. Абсолютну більшість серед етнічних меншин, окрім росіян, становили російськомовні, а не асимільовані за мовою залишалися в меншості. Попри незначний рівень мовної українізації етнічних меншин, окрім росіян у Донбасі, він залишався помітно вищим, ніж рівень мовної українізації росіян.

В умовах окупації буде продовжуватися інтенсивне зросійщення населення як у Криму, так і на не підконтрольній Україні частині Донбасу. Тому продовження окупації вкрай ускладнюватиме процес реінтеграції населення цих теренів до українського соціуму.

За умов збереження найближчим часом контролю з боку Росії над частиною території України можна спрогнозувати протилежні напрями змін кількості населення Криму та Донбасу. Зокрема, кількість населення Криму буде зростати за рахунок масового переселення на півострів, який перетворюється на величезну військову базу, російських військових та чиновників зі своїми сім'ями, а також інших переселенців, насамперед із кліматично несприятливих північних та східних теренів Росії, як це вже було за радянських часів. Саме за рахунок міграцій кількість населення Криму протягом 1959–1989 рр. подвоїлася. Навпаки, в окупованому Донбасі, з депресивним характером його економіки, можна передбачити подальше скорочення кількості населення, насамперед внаслідок депопуляції та міграції, на регіон чекає невтішна доля незвіданої Придністровської Молдавської республіки, де за 20 років загальна кількість населення скоротилася майже вдвічі.

Таблиця 1

**Кількість та етновозна структура населення Донбасу:
 все населення (1), українці (2), україномовні українці (3),
 російськомовні українці (4), росіяни (5), україномовні
 росіяни (6), російськомовні росіяни (7), етнічні меншини,
 крім росіян (8), етнічні меншини, крім росіян з власними мовами
 (9), україномовні етнічні меншини,
 крім росіян (10), російськомовні етнічні меншини,
 крім росіян (11), україномовне населення (12),
 російськомовне населення (13), (осіб, %)**

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Дон. обл. (осіб)	4 825 563	2 744 149	1 129 650	1 612 243	1 844 399	24 785	1 818 201	237 015	34 030	8 650	185 017	163 085	3 615 461
(%)	100,00	56,87			38,22			4,91				24,10	74,92
(%)		100,00	41,17	58,75	100,00	1,34	98,26	100,00	14,36	3,65	78,06		
Окуп. тер. (осіб)	2 696 732	1 353 252	408 926	943 886	1 214 112	11 184	1 202 164	129 368	18 828	5 249	100 509	425 359	2 246 559
(%)	100,00	50,18			45,02			4,80				15,77	83,31
(%)		100,00	30,22	69,75	100,00	0,92	99,02	100,00	14,55	4,06	77,69		
Частка окул.	55,88	49,31	36,20	584у, 54	65,83	45,12	66,12	54,58	55,33	60,68	54,32	36,57	62,14
Піок. країні тер. (осіб)	2 128 831	1 390 897	720 724	668 357	630 287	13 601	616 037	107 647	15 202	3 401	84 508	737 726	1 368 902
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

(%)	100,00	65,34			29,61			5,06				34,65	64,30
(%)		100,00	51,82	48,05	100,00	2,16	97,74	100,00	14,12	3,16	78,50		
Частка підконг. України тер.(%)	44,12	50,69	63,80	41,46	34,17	54,88	33,88	45,42	44,67	39,32	45,68	63,43	47,86
Луг. обл. (осіб)	2 540 191	1 472 376	742 607	727 403	991 825	16 531	973 590	75 990	14 310	3 264	47 596	762 402	1 748 589
(%)	100,00	57,96			39,05			2,99				30,01	68,84
(%)		100,00	50,44	49,40	100,00	1,67	98,16	100,00	18,83	4,30	62,63		
Окуп. тер. (осіб)	1 724 869	889 759	315 281	573 255	774 957	8 291	765 587	59 973	10 572	1 637	38 966	325 209	1 377 808
(%)	100,00	51,58			44,93			3,48				18,85	79,88
(%)		100,00	35,43	64,43	100,00	1,07	98,79	100,00	17,63	2,73	64,97		
Частка окуп. тер.(%)	67,90	60,43	42,46	78,81	78,13	50,15	78,64	78,92	73,88	50,15	81,87	42,66	78,80
Підк. країні тер. (осіб)	815 322	582 617	427 326	154 148	216 868	8 240	208 003	16 017	3 738	1 627	8 630	437 193	370 781
(%)	100,00	71,46			26,60			1,96				53,62	45,48
(%)		100,00	73,35	26,46	100,00	3,80	95,91	100,00	23,34	10,16	53,88		
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13

Частка підконт. Україні тер. (%)	32,10	39,57	57,54	21,19	21,87	49,85	21,36	21,08	26,12	49,85	18,13	57,34	21,20
Донбас (осіб)	7 365 754	4 216 525	1 872 257	2 339 646	2 836 224	41 316	2 791 791	313 005	48 340	11 914	232 613	1 925 487	5 364 050
(%)	100,00	57,24			38,51			4,25				26,14	72,82
(%)		100,00	44,40	55,49	100,00	1,46	98,43	100,00	15,44	3,81	74,32		
Окуп. тер. (осіб)	4 421 601	2 243 011	724 207	1 517 141	1 989 069	19 475	1 967 751	189 341	29 400	6 886	139 475	750 568	3 624 367
(%)	100,00	50,73			44,99			4,28				16,98	81,97
(%)		100,00	32,29	67,64	100,00	0,98	98,93	100,00	15,53	3,64	73,66		
Частка окуп. тер. (%)	60,03	53,20	38,68	64,84	70,13	47,14	70,48	60,49	60,82	57,80	59,96	38,98	67,57
Підк. країні тер. (осіб)	2 944 153	1 973 514	1 148 050	822 505	847 155	21 841	824 040	123 664	18 940	5 028	93 138	1 174 919	1 739 683
(%)	100,00	67,03			28,77			4,20				39,91	59,09
(%)		100,00	58,17	41,68	100,00	2,58	97,27	100,00	15,32	4,07	75,32		
Частка підконт. Україні тер. (%)	39,97	46,80	61,32	35,16	29,87	52,86	29,52	39,51	39,18	42,20	40,04	61,02	32,43

Таблиця 2

Етнічна структура україномовного (I) та російськомовного (II) населення Донбасу: українці (1), росіяни (2), етнічні меншини, крім росіян (3), (%)

	I	I	I	II	II	II
	1	2	3	1	2	3
Донецька область	97,13	2,13	0,74	44,59	50,29	5,12
Окуповані території	96,14	2,63	1,23	42,01	53,51	4,48
Підконтрольні Україні території	97,70	1,84	0,46	48,82	45,00	6,18
Луганська область	97,40	2,17	0,43	41,60	55,68	2,72
Окуповані території	96,95	2,55	0,50	41,61	55,56	2,83
Підконтрольні Україні території	97,74	1,89	0,37	41,57	56,10	2,33
Донбас	97,24	2,14	0,62	43,62	52,04	4,34
Окуповані території	96,49	2,59	0,92	41,86	54,29	3,85
Підконтрольні Україні території	97,71	1,86	0,43	47,28	47,37	5,25

1. Політичні аспекти кризи на Донбасі: діагностика стану та напрями врегулювання. Аналітична доповідь / ред. кол. О. О. Рафальський, В. О. Котигоренко, М. І. Панчук – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2015 – 268 с.

2. Донбас в етнополітичному вимірі. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.

3. Ніколаєць Ю.О. Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки): монографія / Ю.О. Ніколаєць. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2014. – 188 с.

4. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики: доповідь. / авт. кол. Е.М. Лібанова, О.І. Амоша, В.П. Вишневський та ін. – К.: ІДСД ім. М.В. Птухи, 2015. – 167 с.

5. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі. Національна доповідь / [Е.М. Лібанова, В.П. Горбулін, С.І. Пирожков та ін.] – К.: НАН України, 2015. – 363 с.

6. Лібанова Е. Чому саме Донбас став місцем національної трагедії? Пошук неполітизованої відповіді на політичне питання / Е. Лібанова, М. Дмитренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2015. – № 5-6 (79-80). – С. 4–55.

7. Кульчицький С. Триста років самотності: український Донбас у пошуках смислів і Батьківщини / С. Кульчицький, Л. Якубова. – К.: ТОВ «Видавництво "Кліо"», 2016. – 720 с.

8. Гуманітарні виклики та соціальні наслідки військових дій на Сході України: матеріали круглого столу / ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, м. Київ, 22 вересня 2015 року / [голов. ред. Г. Скрипник]. – К.: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2015. – 276 с.

9. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна, О.С. Власюка, Е.М. Лібанової, О.М. Ляшенко. – К.: НІСД, 2015. – 474 с.

10. До другої річниці агресії Росії проти України (20 лютого 2016 року) / Національний інститут стратегічних досліджень. – К.: НІСД, 2016. – 32 с.

11. Куромія Х. Свобода і терор у Донбасі. Українсько-російське прикордоння, 1870–1990-ті роки / Х. Куромія. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 510 с.

12. Таблиця 1.

13. Таблиця 2.

14. Розрахунки за статистичними матеріалами Всеукраїнського перепису 2001 року.